

ZOOMORFNI, TERIOMORFNI I TETRAMORFNI SIMBOLI NA KOVANOM NOVCU 5. DIO

Autor u V. nastavku ovog rada proučava simboliku lava na kovanicama. Kao i kod simbola bika, kojeg je autor obradio u IV. nastavku ovog rada, lav je zoomorfni simbol, koji je kroz povijest pretrpio mnoge promjene i transformacije, katkad i na istim područjima i u istim kulturama. Te transformacije nekad su se smjenjivale promjenom lunarnih (bik) u solarna (lav) vjerovanja, čime se mijenjala upravo i sama simbolika. Upravo ovom povezanošću bika i lava u simboličkom smislu autor se bavi kroz veći dio rada. Budući da je lav, koliko nam je dosad poznato, i prvi motiv koji se pojavljuje na kovanom novcu, posebna pozornost posvećena je tom segmentu.

LAV

U prošlom broju ovog rada govorili smo o simbolici bika i pritom spomenuli kako je jedan od najstarijih simboličkih prikaza na novcu onaj na kojem vidimo suprotstavljenog bika i lava.

Objašnjenja tog simbolizma i njegove moći nad drevnim narodima, koji su ga reproducirali s velikim entuzijazmom, kretala su se od toga da predstavlja suprotstavljene snage života i smrti, da je to izraz kraljevske moći, pa do astronomske aluzije (astronomskog nagovještaja), kao i utjelovljenja stalne borbe između civilizacije (koju predstavlja pripitomljeni bik) i divlje prirode (koju predstavlja neukrotivi lav). Lav je ljudima oduvijek dočaravao neukrotivost i divljinu, dok bik još i danas osvaja nagrade kao uzvišeni simbol uzgoja.

Kako u mitskoj simbolici lav predstavlja snagu vladari, heroji, bogovi i božice često su prikazivani kao lavovi, pobjednici ili krotitelji lavova. Tako primjerice Kibelini svećenici i svećenice pripitomljuju lavove i uprežu ih u kola.¹ On je jedan od najčešćih simboličnih likova u funkciji čuvara i branitelja, jer po legendi on spava otvorenih očiju, bilo da je prikazan u cijeloj figuri, kao na Babilonskim vratima božice Ištar (akadski, sumerski *Inana i Inani*) (slika 1) ili samo kao protoma.² U toj funkciji prikazan je i na mikenskim Lavljim vratima i asirskim palačama ali i u kršćanskoj ikonografiji, u kojoj je atribut različitih svetaca (Jeronima, Ignacija Antiohijskoga, Eufemija, evanđelista Marka).

¹ Citiranje: lav. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 2. 12. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35634>>.

² Isto.

Slika 1. Detalj emajlirane opeke s Babilonskih vrata božice Ištar.

Simbolika lava prije svega je povezana sa suncem i zlatom koje se smatralo „podzemnim suncem“, te se stoga lav često može vidjeti kao simbol bogova sunca kao što je primjerice Mitra.³ Lavlja koža solarni je atribut. Iako je značaj lava obogaćen raznim sekundarnim simbolizmima njegova povezanost sa suncem, proizašla je iz primitivnih i astrobioloških kultura. U biblijskoj i kršćanskoj simbolici lav se pojavljuje kao simbol judejskoga plemena i kralja, kao simbol Krista, „lava iz plemena Judina“, apostola itd.⁴

Od drevnih vremena i najstarije civilizacije nastale na plodnoj zemlji uz obale velikih rijeka Eufrata i Tigrisa u Mezopotamiji lav je smatran simbolom moći, životne snage i hrabrosti. Kao simbol hrabrosti vidimo ga na grobu Tebanaca, palih kraj Heroneje 338. pr. Kr.⁵

Iako su se s pojavom prvih velikih poznatih civilizacija razdoblja i dalje mjerila prema prirodnim pojavama, počinju se pojavljivati i točnija mjerenja utemeljena na promatranju neba. Tako nomadski narodi najčešće stvaraju lunarne, dok sjedilački narodi stvaraju solarne kalendare.⁶ Prvi zaista uređeni kalendari javljaju se u Sumeru, oko 4000. godine prije Krista, a utemeljeni su na promatranju Mjeseca i njegovih mijena. Nedugo potom slične kalendare razvijaju Egipćani i Židovi, s tim da se baziraju na kretanju Sunca.⁷

³ Cirlot, Juan Eduardo: str.189-190

⁴ Citiranje: lav. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 2. 12. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35634>>.

⁵ Isto.

⁶ <https://www.skole.hr/mjerenje-vremena-2/>

⁷ Isto.

Negdje u to doba postupno se primjećuje i promjena „primarnih“ simbola, odnosno postupno simbol lava zamjenjuje simbol bika. Najvjerojatnije je to bilo povezano s prelaskom lunarnog kalendara u solarni, odnosno lunarnog bika u solarnog lava.

Novi vladari se poistovjećuju sa snagom životinje i nebeskim tijelom koji je vladao danom. Da bi se taj prijelaz vjerovanja omogućio lav mora ukrotiti bika. Loveći ga preko horizonta lav je postao dominantan na ljetnom nebu, stoga Sunce prolazi kroz njegovo sazviježđe u kolovozu. Simbolički prikaz navedenog možemo vidjeti na lidijskom novcu kralja Kreza (slika 2).

Slika 2. Lavlja i bivolja protoma (sažeti prikaz borbe lava i bika) na srebrnom novcu lidijskoga kralja Kreza, 561.-545. god. pr. Kr.

Kalendari koji su pokušavali uskladiti lunarno i solarno računanje vremena, kao primjerice u staroj Grčkoj, nazivaju se lunisolarni kalendari, što je mogući uzrok česte pojave simbola lava i bika u sukobu.

Dramatičan prikaz lava koji napada bika vidimo i na srebrnim tetradrahmama Akantha, na sjeveru Grčke, koje su kovane više od jednog stoljeća (oko 525.-380. pr.Kr.), a pronađene su od Sicilije do Afganistana. (slika 3)

Slika 3. Akant, srebrna tetradrahma

Koliko nam je dosad poznato, najraniji prikaz koji se pojavio na novcu je proto-ma ričućeg lava na lidijskim kovanicama izrađenim od elektruma, legure zlata i srebra s udjelom srebra od oko 20%. (slika 4) Grci su u početku ovu leguru nazivali „bijelo zlato“, ali su prema Pliniju, rimskom prirodoslovcu iz 1. st. po. Kr. (*Naturalis historia* 33.80-1), potom prihvatili naziv „elektron“, riječ koja je Rimljanima postala „elektrum“. Lidijci su bili indoeuropski narod koji je najvjerojatnije izmislio kovanice između 650. i 600. godine pr.Kr. (datum je sporan).

Slika 4. Lidijska trećina statera ili trita (triton) kovana oko 650. godine pr. Kr.

O realnoj vrijednosti lidijskog trita još se vode polemike. Dok je po nekima bio dovoljan za mjesec dana lagodnog života, po nekima još i vrjedniji s kupovnom moći od 11 ovaca ili primjerice 10 koza, neki smatraju da je vrijednost bila skromnija i da je vrijedio tek jednu ovcu ili tri vrča vina.⁸

Lidija, sa svojim glavnim gradom Sardisom bila je zemlja u neposrednoj zemljopisnoj i kulturnoj blizini grčkih kolonija u Maloj Aziji dobro pozicionirana na raskrižju trgovačkih putova između Bliskog istoka i Europe. Još je njemački povjesničar iz 19. st. Ernst R. Curtius ustanovio: „Lidijci su na kopnu postali ono što su Feničani bili na moru, posrednici između Helade i Azije.“⁹ Lidijci su također opisani kao nasljednici znanja i tradicija najranijih civilizacija Mezopotamije i glavni kanal za njihov prolaz u mediteranski svijet. Ovo znanje uključivalo je koncept valute zajamčene od države, točan sustav “babilonskih” utega i vjerojatno tehnologiju obrade zlata. Profitirali su i uzimajući kovine od Babilonaca, Asiraca i Medijaca i prosljeđujući ih jonskim Grcima.¹⁰

Alijat II., kralj Lidije (619.-560. pr. Kr.) utemeljitelj Lidijskog carstva, uveo je standardnu težinu za kovanice (1 stater = 168 zrna pšenice). Trećina lidijskog statera vjerojatno je prva kovanica koja je iskovana, a koju su neki opisali kao kovanicu za sve namjere i svrhe.

⁸ https://rg.ancients.info/lion/article.html_vidi_bilješke_od_br.:7_do_9.

⁹ Curtius, Ernst: *The History of Greece* Vol. 1, Richard Bentley & Son, London, 1868, str. 76

¹⁰ <https://rg.ancients.info/lion/article.html>

Njegov nasljednik Krez, posljednji kralj Lidije (vladao 560.-546. pr.Kr.), ovjekovječen izrekom „bogat kao Krez“, uveo je proizvodnju kovanica od čistog srebra i zlata (u omjeru oko 13:1) u širokom rasponu apoena, a sve su nosile prikaz lava koji se sučeljava s bikom.

Lidijci su razvili intenzivnu trgovinu sa svojim susjedima Grcima, kojima su većinu najranijih dizajna na arhaičnim kovanicama krasili prikazi životinja. Nekoliko gradskih kovnica odabralo je lik lava da predstavlja njihov grad. Na tim grčkim serijama novca lav je prikazan u gotovo svim mogućim pozama. Jedan od primjera koji svakako treba spomenuti je 1/12 srebrnog statera (1,1 g.) kovanog u Miletu potkraj VI. st. pr. Kr. Iako to nije prvi od primjeraka koji ima prikaz lava, značajan je zbog toga što se zasad smatra prvim koji ima i dizajn na svom naličju, a ne tek jednostavni inkuzni otisak nastao prilikom kovanja. (slika 5)

Slika 5. Milet, 1/12 srebrnog statera, potkraj VI. st. pr. Kr.

Osim spomenutog prikaza lava koji napada bika postoje i kovanice s prikazom lava koji napada vepra (tetradrahma 520.-500. god. pr. Kr. kovana u Stagiri istočna Halkidika, Grčka) ili jelena (mnogi gradovi primjerice Elea (*Velia*) u južnoj Italiji, Kition na Cipru ili Kilikija u Tarzu).¹¹ Prosperitetni grčki grad Kizik na svojim kovanicama od elektruma (oko 500.-450. god. pr.Kr.), koristi prikaz čučjećeg lava iznad svog gradskog amblema ribe (tuna).¹² (slika 6)

U V. st. pr. Kr. bogati fenički trgovački grad Sidon na svom srebrnom novcu koristio je prikaz kralja koji se bori protiv lava. Lav stoji na stražnjim nogama, dok kralj grabi pramen njegove grive, pripremajući se da ga ubode bodežom. Taj motiv često se viđa na mezopotamskim cilindričnim pečatima. Iako je Sidon zapravo bio neovisan ovaj prikaz može odražavati njegovu formalnu odanost Perzijskom carstvu.¹³

Slika 6. Kizik, stater, elektrum, oko 450.-430. god.pr. Kr., Lav čuči na tuni.

¹¹ Markowitz, Mike: 2017.

¹² Isto.

¹³ Isto.

U Nemeji (grč. Νεμέα, Neméa), maloj dolini u antičkoj Argolidi, nedaleko od mjesta Kleone, na sjeveroistočnom Peloponezu, prema mitu Heraklo je udavio nemejskog lava, neman neranjive kože koja se nije mogla usmrtniti zemaljskim oružjem. Kao prvi od njegovih dvanaest zadataka Heraklo je morao loviti i ubiti neman koja je terorizirala regiju.¹⁴ Omamivši je svojom toljagom, upotrijebio je svoju nadljudsku snagu da je zadržava. Oderao je lava njegovim vlastitim pandžama, a zatim je nosio čarobnu lavlju kožu kao svoj oklop. U čast Heraklovom junaštvu od 573. pr. Kr. utemeljene su panhelenske Nemejske igre, što su se održavale svake druge godine.¹⁵ Borba između Herakla i lava jedna je od najpopularnijih slika u starogrčkoj i rimskoj umjetnosti, a pojavljuje se na mnogim kovanicama. Jedan od najljepših tipova s ovim prikazom svakako je zlatnik kovan u Sirakuzi oko 400. god. pr. Kr. Prikaz Herakla koji kleči, omatajući se oko lava, savršeno je ukomponiran u kružni prostor kovanice. (slika 7)

Slika 7. Sirakuza, zlatnik, 5,8 g., oko 400. pr. Kr.

Arthur Evans smatrao je da ovaj prikaz na novcu Sirakuze i Sicilije simbolizira oslobađanje od opasnosti strane dominacije koja im je prijetila. To mišljenje potkrepljuje činjenicom da se nedugo nakon toga isti dizajn pojavljuje na federalnim kovanicama talijanskih Grka, s izravnim referencama na sukob protiv njihovih zajedničkih neprijatelja.¹⁶ Kao simbol saveza, aktualni dizajn sa sirakuških primjeraka od sto litara kopiran je na srebrne statere Tarsosa, i Mallosa, u Kilikiji, koji pripadaju razdoblju između perzijske vladavine i one Seleukida.¹⁷ Na licu statera iz Tarsosa prikazana je glava Here dok je na stateru iz Mallosa prikazana glava Zeusa, a prema Duc de Luynesu,¹⁸ naličje oba tipa, koji prikazuje Herakla koji davi lava, iz istog su kalupa (matrice), što je značajan dokaz monetarne konvencije između dva grada.

¹⁴ Citiranje: Nemeja. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 7. 1. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43339>>.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Evans, Arthur J.:1892.str. 96-97

¹⁷ Isto.

¹⁸ Duc de Luynes, Essai sur la Numismatique des Satrapies et de la Phenicie, p. 62; Suppl. PL XI. (Nt. 10'50 grammes; Cabinet des Medailles.)

Nakon neuspjeha jonskog ustanka protiv vladajućih namjesnika koje su postavili Perzijanci (494. pr. Kr.) Anaxilas tiranin Regiuma (današnji Reggio) na istočnoj obali Mesinskoga prolaza, potaknuo je bjeGUNCE s otoka Samosa da zauzmu grad Zankle (Messina), nakon čega je sam opsjeo grad.¹⁹ Istaknuti tip kovanica Samosa bio je onaj koji na licu ima prikaz lavlje glave, a na naličju prikaz prednje polovice vola. Oba prikaza nesumnjivo simboliziraju Heru. Stoga ne iznenađuje da kovanice Regiuma i Zanklea toga vremena prikazuju glavu nemejskog lava, isto kao i na Samosu. (slika 8) Dok se na Samosu ovaj tip zadržao narednih dvjesto godina, Regium i Messina kovali su ga sljedećih desetak godina, dok oko 480. god. pr. Kr. Anaxilas nije predstavio novi tip koji će postati jedan od najpoznatijih u staroj Grčkoj: kola s mazgom na prednjoj strani i zec na poleđini.²⁰

Slika 8. Jonia, Samos, srebrna tetradrahma oko 485.-439. godine pr. Kr.

Sicilijanski grčki grad Leontini, na rubu plodne ravnice Catanie, koristio je glavu ričućeg lava kao svoj gradski amblem. Isti motiv vidimo kao najčešći tip naličja na njegovim kovanicama. Izbor Apolona za lice kovanica odražava njegovo štovanje u Leontiniju ali i moguću vezu Apolona i lava koji mu je simbol. Također ne treba smetnuti s uma i aluziju lava na samo ime grada Leontinija.²¹ (slika 9) Godine 427. pr. Kr. Leontini se upleo u sukob s moćnom Sirakuzom, u kojem je 422. pr. Kr. izgubio svoju neovisnost. Uskoro nakon toga ovaj tip kovanica s lavom prestaje se kovati.²²

Slika 9 Sicilija, Leontini, srebrna tetradrahma, oko 430. godine pr. Kr.

¹⁹ Taylor, Edward, J.: 2016., str. 56.

²⁰ Isto, str. 58

²¹ Taylor, Edward, J.: 2016., str. 67.

²² Isto.

Vitak lav u pokretu pojavljuje se na staterima kovanim u Babilonu (oko 328.-311. pr. Kr.) nakon što je Aleksandar Veliki osvojio Perzijsko Carstvo. Sličan, ali daleko vještiji ugraviran prikaz lava nalazi se na naličju tetradrahmi iz Kartage, kovanih za isplatu plaćenika koji se bore na Siciliji (oko 320.-310. pr. Kr.).

Rimljani su preuzeli velik dio svoje kulture i umjetnosti od Grka, ali su neka od njihovih božanstava došla iz egzotičnih izvora daleko na Istoku kao primjerice božica Kibela, iz Frigije (Mala Azija) u grčkoj i rimskoj religiji klasičnoga doba, zaštitnica gradova i prorokica. Njezin je kult bio rano prenesen u Grčku i izjednačen s kultom Reje, grčke majke bogova, Demetre, božice plodnosti, i Geje, božice Zemlje.²³ Na naličju rimskih denara sedamdesetih godina pr. Kr. Kibela se prikazivala kako vozi kočiju koju vuku dva lava. Čest je motiv i naličja kolonijalnog novca gdje je vidimo unutar stiliziranog hrama s dva lava pokraj nogu kao primjerice u Lidiji i Kariji. Još jedan uobičajen motiv na naličju rimskih kovanica 2. i 3. st. po. Kr. je Kibela koja sjedi na tronu dok sa svake njene strane sjedi po jedan lav.

Nekoliko prikaza gladijatorskih borbi pojavljuje se na rimskom novcu, osobito na denaru koji je izdao L. Livineius Regulus 42. pr. Kr. Kao praefectus urbi, Regulus je bio odgovoran za uprizorenje ovih popularnih zabava, a to je naglasio stavivši svoj portret na lice ovih denara. (slika 10)

Slika 10. Rim, srebrni denar, L. Livineius Regulus, 42. godina pr. Kr.

Lav se pojavljuje na još nekoliko rimskih kovanica ali s pokrštaivanjem carstva u 4.st., lavovi nestaju s rimskog novca. Rimski su carevi navodno hranili lavove kršćanima u areni i vjerojatno je bilo neprimjereno podsjećati ljude na to.

U srednjem vijeku lav se počinje pojavljivati na nekim kovanicama kao primjerice na brončanim folarima i trifolarima Vilima II., normanskog kralja Sicilije (1166.-1189.) gdje je na licu kovanice glava lava prikazana sučelice u stilu „nemejskog lava“ kako je kovan na Samosu (slika 7 ovog rada), i srebrnim brakteatima Henrika Lava (1139.-

²³ Citiranje: Kibela. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 1. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31380>>.

1180.), saskog i bavarskog vojvode.²⁴ Na spomenutim kovanicama prikaz lava možda skriva neku simboličku poruku, dok na ostalim srednjovjekovnim kovanicama lav je prisutan kao simbol Krista, evanđelista Marka ili jednostavno kao heraldički motiv.

Popis ilustracija:

SLIKA 1: <https://bs.wikipedia.org/wiki/Mezopotamija>

SLIKA 2: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Protoma>

SLIKA 3: <https://coinweek.com/ancient-coins/lions-ancient-coins/>

SLIKA 4: <https://coinweek.com/ancient-coins/lions-ancient-coins/>

SLIKA 5: <https://www.forumancientcoins.com/dougsmith/lion.html>

SLIKA 6: https://www.icollector.com/GREEK-COINS-MYSIA-CYZICUS-Stater-electrum-about-450-430-B-C-EL-15-90-g-Lion-crouching-l-o_i8744779

SLIKA 7: <https://coinweek.com/ancient-coins/lions-ancient-coins/>

SLIKA 8: https://www.wildwinds.com/coins/greece/ionia/samos/SNGCop_1678.jpg

SLIKA 9: Taylor, Edward, J.: 2016., str. 68.

SLIKA 10: <https://coinweek.com/ancient-coins/lions-ancient-coins/>

Popis literature:

Alef, Gustave: The Adoption of the Muscovite Two-Headed Eagle: A Discordant View., *Speculum* 41(1),1966.,str.1-21.

Allan, Tony: Stari Rim, velike civilizacije život, mit i umjetnost, Zagreb, 2008.

Andrew, W. J.: A Numismatic History Of The Reign Of Stephen. A.D. 1135 To 1154. Chapter III., *British Numismatic Journal* 1913., First Series, Volume X. str.53

Badurina, Ante: Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb, 1979.

Baldwin, Agnes: Symbolism on Greek coins, New York, 1916., str. 81

Bayley, Harold: The Lost Language of Symbolism. London, 1912 (repr. 1951)

Bittel, Kurt: Hattusha: The Capital of the Hittites. New York: Oxford University Press. 1970.

Blackburn, Mark: The coinage of Scandinavian York, rad u: Aspects of Anglo -Scandinavian York (Archaeology of York), 2005.

Bogucki, Peter: Encyclopedia of society and culture in the ancient world 1. New York, 2008.

Bowers Peterson, Stephanie: The Cult of Dushara and The Roman Annexation of Nabataea, Ontario, 2006.

Bubić, V.: Kasnoantičke svjetiljke s ranokršćanskim prikazima iz Arheološkog muzeja u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. (104),2011.

Budge, E. A. Wallis: From Fetish to God in Ancient Egypt, London-New York, 2004.

Canby, Jeanny Vorys: Falconry (Hawking) in Hittite Lands. *Journal of Ancient Near Eastern Studies* 61(3), 2002., str. 161-201.

Carson, R. A. G.: Coins of Greece and Rome, London 1972.

²⁴ *Štekar, Andrej*: 2012., str. 677.

- Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alaina*: Rječnik simbola, Zagreb, 1983.
- Cirlot, Juan Eduardo*: A Dictionary of Symbols, Second edition, London, 1971.
- Cocagnac, Maurice*: Biblijski simboli, Zagreb, 2002.
- Colas, Michel Mathieu*: Dictionnaire des noms de divinités, HAL arhiva, zaprimljeno 2013., <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00794125v3>
- Collins, Billie Jean.*: Animal Mastery in Hittite Art and Texts. U: The Master of Animals in Old World Iconography, Archaeolingua Foundation, br.24., Budimpešta 2010., str.59-74.
- Cook, Arthur Bernard*: Zeus A Study in Ancient Religion, Cambridge, 1914., Vol.1.
- Cook, Arthur Bernard*: Zeus A Study in Ancient Religion, Cambridge, 1925., Vol.II. Part I.-II..
- Cook, Arthur Bernard*: Zeus A Study in Ancient Religion, Cambridge, 1940., Vol.III. Part I.-II..
- Cotterell, Arthur*: Enciklopedija bogova i legendi starih Grka, Rimljana, Kelta i Nordijaca, Rijeka, 2003.
- Crawford, M. H.*: Roman Republican Coinage, Cambridge, 1974.
- Crnčević, Ante*: O simbolizmu ptica u kršćanskoj tradiciji, Živo vrelo br.9, Zagreb 2014.
- Crnčević, Ante*: Zaboravljeni jezik kršćanskih simbola, Živo vrelo br.7, Zagreb, 2014.
- Dahmen, Karsten*: The Legend Of Alexander The Great On Greek And Roman Coins, New York, 2007.
- Deeds, C. N.*: The Double-Headed God. Folklore 46(3), 1935., str.194-243.
- Dixon-Kennedy, Mike*: Encyclopedia of Greco-Roman Mythology, Santa Barbara, 1998.
- Dobrinčič, Julijan*: Riječki novci i novci s riječkim obilježjima 1848.-2002. Muzej grada Rijeke, O izložbi, <http://www.muzej-rijeka.hr/rijecka-numizmatika/o-izlozbi.htm>
- Erickson, Kyle*: Seleucus or Alexander: The horned Horseman, rad u: Every Inch a King, uredili: Lynette Mitchell i Charles Melville, Leiden-Boston, 2013.
- Erickson, Kyle*: The Early Seleucids, Their Gods And Their Coins, Vol.1, University of Exeter, 2009.
- Erskine Clement Waters, Clara*: Saints in Art. London, 1896.
- Evans, Arthur J.*: Syracusan „Madallions“ and Their Engravers in The Light of Recent Finds, London, 1892.
- Evans, Arthur J.*: The Palace of Minos: a comparative account of the successive stages of the early Cretan civilization as illustrated by the discoveries at Knossos (Band 4,1): Emergence of outer western enceinte, with new illustrations, artistic and religious, of the Middle Minoan Phase, London, 1935.
- Evans, Edward Payson*: Animal Symbolism in Ecclesiastical Architecture, London, 1896.
- Ferber, Michael*: A Dictionary of Literary Symbols, Cambridge, 1999.
- Fontenrose, Joseph*: Didyma, Apollo's Oracle, Cult, and Companions, London, 1988.
- Frey, Albert*: A Dictionary of Numismatic Names, Their Official and Popular Designations, New York, 1917.
- Frey-Kupper, Suzanne*: Coins and their use in the Punic Mediterranean: case studies from Carthage to Italy from the fourth to the first century bce, 2014., dostupno na: <http://wrap.warwick.ac.uk/49479/>
- Frutiger, Adrian*: Signs and Symbols-Their Design and Meaning, Ontario, 1928.
- Geissen, Angelo*: The Nome Coins of Roman Egypt, Coinage And Identity In The Roman Provinces, Oxford, 2005.

- Girardi Jurkić, Vesna*: Antički kultovi kao zaštitnici pomorstva i moreplovaca u Istri, Histria antiqua, Vol.21 No.21, 2012. URI: <https://hrcak.srce.hr/101883>
- Green, Miranda*: Animals In Celtic Life And Myth, London-New York, 1992.
- Grierson, Philip*: Byzantine Coinage, Washington D.C., 1999.
- Grueber, H.A.*: Coins of the Roman Republic in the British Museum: vol. I.aes rude, aes signatum, aes grave, and coinage of Rome from B.C. 268., British Museum, 1970.
- Hall, James*: Rječnik tema i simbola u umjetnosti, Zagreb, 1998.
- Hall, M. Jonathan*: A History of the Archaic Greek World, ca. 1200-479 BCE, Chichester, 2014.
- Hard, Robin*: The Routledge Handbook Of Greek Mythology, London, 2004.
- Hart, George*: The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses, Second Edition, London-New York, 2005.
- Hill, G.F.*: A Handbook of Greek and Roman Coins, London, 1899.
- Hill, G.F.*: Historical Greek Coins, London, 1906.
- Hill, G.F.*: Historical Roman Coins, London, 1909.
- Icks, Martijn*: The Crimes of Elagabalus : The Life and Legacy of Rome's Decadent Boy Emperor, Cambridge, 2012.
- Ions, Veronica*: Egipatska mitologija, Opatija, 1990.
- Jenkins, G. Kenneth*: Coins of punic sicily. Part 2, Carthage Series I, u: Schweizerische numismatische Rundschau, br.53, 1974., dostupno na: <http://www.e-periodica.ch>
- Jordan, Michael*: Dictionary of Gods and Goddesses, Second Edition, New York, 2004.
- Jung, C. G.*: Symbols of Transformation (Collected Works, 5). London, 1956.
- Jung, C. G.*: Psychology and Alchemy (Collected Works, 12). London, 1953.
- Katičić, Radoslav*: Čudesno drvo, Filologija br.45, Zagreb, 2005.
- Kos, Petar*: Leksikon antičke numizmatike, Zagreb, 1998.
- Kushnir-Stein, Alla*: Coinage And Identity In The Roman Provinces, City Eras on Palestinian Coinage, Oxford, 2005.
- Larson, Jennifer S.*: Greek Nymphs: Myth, Cult, Lore, Oxford, 2001.
- Lurker, Manfred*: The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons, London, 2004.
- Markowitz, Mike*: The Coinage of Carthage, tekst u CoinWeek, 2014. dostupno na: <https://coinweek.com/featured-news/coinage-of-carthage/>
- Markowitz, Mike*: Horses on Ancient Coins, tekst u CoinWeek, 2016. dostupno na: <https://coinweek.com/ancient-coins/coinweek-ancient-coin-series-horses-ancient-coins/>
- Markowitz, Mike*: Lions on Ancient Coins, tekst u CoinWeek, 2017. dostupno na: <https://coinweek.com/ancient-coins/lions-ancient-coins/>
- Martin, Thomas R.*: Ancient Greece from Prehistoric to Hellenistic Times, New Haven: Yale University Press, 1996.
- Mattingly, Harold*: Roman Coins, From The Earliest Times To The Fall of The Western Empire, New York, 1928.
- McClintock, John i Strong, James*: Cyclopaedia of Biblical, Theological, and Ecclesiastical Literature, Supplement1, New York, 1889

- Miller, Richard P. i Walters, Kenneth R.*: Seleucid coinage and the legend of the horned Bucephalus, Schweizerische numismatische Rundschau, br. 83, 2004. Persistenter Link: <http://doi.org/10.5169/seals-175883>, PDF erstellt am: 22.12.2020.
- Molinari, Nicholas J.*: Sophocles' Trachiniae and the Apotheosis of Herakles: The Importance of Acheloius and Some Numismatic Confirmations, u : KOINON-The International Journal of Classical Numismatic Studies, Oxford, 2018.
- Molinari, Nicholas J. i Sisci Nicola*: ΠΙΟΤΑΜΙΚΟΝ: Sinews of Acheloius, A Comprehensive Catalog of the Bronze Coinage of the Man-Faced Bull, with Essays on Origin and Identity, Oxford, 2016.
- Monaghan, Patricia*: The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore, New York, 2004.
- Mørkholm, Otto*: Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 BC), Cambridge, 1991.
- Morstein-Marx, Robert*: Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic, Cambridge, 2014.
- Müller, Ludwig*: Numismatique de l'ancienne Afrique. Copenhagen, 1860.-1862., dostupno na: <https://www.forumancientcoins.com/numiswiki/view.asp?key=Carthage>
- Nozedar, Adele*: Element Encyclopedia of Secret Signs and Symbols, Harper Collins E-Books, 2009.
- Patrocínio de Souza, José*: The Eagle „spacecraft“ of the pre-scientific age, članak u: The UNESCO Courier, London, 1970, str. 23-27.
- Peker, Ali Uzay.*: The Origins Of The Double-Headed Eagle As A Cosmological Symbol, Izašlo u: Turkish Art, Ženeva, 1999.
- Plant, Richard*: A Numismatic Journey Through the Bible, London, 2007.
- Porada, Edith*: Why Cylinder Seals? Engraved Cylindrical Seal Stones of the Ancient Near East, Fourth to First Millennium B.C. The Art Bulletin 75(4), 1993, str: 563-582.
- Prag, Jonathan R. W.*: Siculo-Punic Coinage and Siculo-Punic Interactions, Bollettino di Archeologia on line 1 2010/ Volume speciale A / A2 / 2., dostupno na: www.archeologia.beniculturali.it
- Rodríguez Pérez, Diana*: Contextualizing Symbols: „the Eagle and the Snake“ in the Ancient Greek World, izdato u: BOREAS- Münstersche Beiträge zur Archäologie Band 33, 2010.
- Roman, Luke; Roman, Monika*: Encyclopedia of Greek and Roman Mythology, New York, 2010.
- Rydberg, Viktor*: Teutonic Mythology, Gods and Goddesses of the Northland , London–Copenhagen- Stockholm- Berlin– New York, 1907. Vol. I.
- Rydberg, Viktor*: Teutonic Mythology, Gods and Goddesses of the Northland , London–Copenhagen- Stockholm- Berlin– New York, 1907. Vol. II.
- Rydberg, Viktor*: Teutonic Mythology, Gods and Goddesses of the Northland , London–Copenhagen- Stockholm- Berlin– New York, 1907. Vol. III.
- Şahin, Işık*: The decoration on the shields in Greek vase painting, str.15, objavljeno u: Anodos. Studies of the Ancient World 4-5/2004-2005, Trnava, 2006.
- Schneider, Marius*: El origen musical de los animales-símbolos en la mitología y la escultura antiguas. Barcelona, 1946
- Smajlagić, Nekez*: Klasična kultura islama II., Zagreb, 1976.
- Smajlagić, Robert*: Prikazi ikonografija i simbola trijada i trojstva na kovanom novcu, Numizmatičke vijesti, broj 69., Zagreb, 2016.

- Smajlagić, Robert*: Zoomorfni, teriomorfni i tetramorfni simboli na kovanom novcu 1. dio Numizmatičke vijesti, broj 70., Zagreb, 2017.
- Smith, George*: The Chaldean Account of Genesis, New York, 1876.
- Stevenson, William Seth; Madden, William Frederic*: A Dictionary of Roman Coins, Republican and Imperial, London, 1889.
- Stolba, Vladimir F.*: Fish and Money: Numismatic Evidence for Black Sea Fishing, objavljeno u Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region, Aarhus, 2005.
- Stafford, Emma J.*: Stara Grčka, velike civilizacije život, mit i umjetnost, Zagreb, 2008.
- Štekar, Andrej*: Kršćanska simbologija na slovenskih srednjeveških novcih, 3.dio, Numizmatični vestnik br. 37, Ljubljana, 2011.
- Štekar, Andrej*: Kršćanska simbologija na slovenskih srednjeveških novcih, 4.dio, Numizmatični vestnik br. 38, Ljubljana, 2012.
- Taborski, Sophia*: Not Just for the Birds: Augury and Archaic Attic Vase Paintings, Pittsburgh, 2015.
- Taylor, Edward, J.*: Gods, Goddesses and Flying Horses: A History of Coins in Ancient Greece, 2016.
- Thucydides*: History Of The Peloponnesian War, 6.2.6, dostupno na: http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/-460_-400,_Thucydites,_History_Of_The_Peloponnesian_War,_EN.pdf
- Tukara, Vlado*: Simbolika životinja u tekstovima sv. Ambrozija, Crkva u svijetu, 43 (2008), br. 4.
- Vagi, David*: The prized horses of Larissa subject of ancient Greek coins, tekst u World Coins, 2015., dostupno na: <https://www.coinworld.com/news/world-coins/2015/01/The-prized-horses-of-Larissa-subject-of-ancient-Greek-coins.html>
- Van Meter, David*: The Handbook of Roman Imperial Coins, New York, 2000.
- Veh, Otto*: Leksikon rimskih careva, Od Augusta do Justinijana I., 27.pr.Kr – 565. posl. Kr., Jastrebarsko, 2001.
- Visonà Paolo*: Carthaginian coinage in perspective. AJN, 10, str.1–27, 1998.
- Visonà, Paolo*: Tradition and innovation in Carthaginian coinage during the Second Punic War Schweizerische numismatische Rundschau, broj:88, str.:173-182, 2009., dostupno na: <http://doi.org/10.5169/seals-179781>
- Whittick, Arnold*: Symbols, Signs, and their Meaning, London, 1960.
- Wood, Juliette*: Kelti, velike civilizacije život, mit i umjetnost, Zagreb, 2008.
- Woolsey, J. M.*: Symbolic Mythology and Translation of A Lost and Forgotten Language, New York, 1917.
- Zamarovsky, Vojtech*: Grčko čudo, Zagreb, 1974.
- Zamarovsky, Vojtech*: Junaci antičkih mitova, Zagreb, 1973.
- Zimmer, Heinrich*: Myths and Symbols in Indian Art and Civilization. New York, 1946.